

УЧИТЕЛСКИЯТ КОЛЕКТИВ КАТО СОЦИАЛНО ПЕДАГОГИЧЕСКА ОБЩНОСТ

ИВАН П. ИВАНОВ
БПИ — Шумен

Марксистката педагогическа социология се намира в период на интензивен количествен и качествен растеж. В центъра на нейното внимание се намират особеностите на различните социални фактори, влияещи върху формирането на личността и възможностите за педагогически целесъобразното им използване. Особено място сред тях заемат малките групи и колективите, в които се осъществява непосредственото взаимодействие на хората и в които протича тяхната жизнена дейност.

Сред трудовите колективи особено място заема учителският колектив, който отдавна е обект на внимание от страна на редица науки — педагогика, педагогическа социология, социална и педагогическа психология. Изследвани са редица въпроси на неговото формиране и функциониране, но и досега липсва цялостна теория за неговата същност, характерни черти и най-важни закономерности на развитие. Твърде често при разработването на отделни проблеми на учителския колектив механично се пренасят резултатите от изследването на други колективи, най-често студентски и ученически, и се тълкуват безкритично, без отчитане на качествените му особености. Обосноващите по този начин препоръки за усъвършенстване на трудовия процес в него обикновено са твърде общи и в немалко случаи си противоречат.

Типична за цялата педагогическа литература от времето на Коменски до средата на нашия век е насочеността главно към дейността на ученика и ученическите групи, изразяваща се в търсенето на нови и все по-ефективни форми, методи и средства за организация на учебно-възпитателния процес. Едва през последните десетилетия се отделя по-голямо внимание на особеностите на дейността на учителя, при това все още на учителската дейност се гледа като на индивидуална дейност, все още се пише и мисли за учителя и възпитателя в единствено число. Още А. С. Макаренко забеляза тази особеност на педагогическата литература и рязко се обявя против. Той смяташе, че: „Нито един възпитател няма право да действа изолирано, на свой собствен риск и на своя собствена отговорност, че... трябва да има колектив на преподавателите.“¹ Тъй като задачите и целите са единни, учителската дейност е немислима без контакт с другите учители, без взаимопомощ, без координация на труда.

Значителен принос в теорията за учителския колектив имат А. С. Макаренко и В. А. Сухомлински. Ако за А. С. Макаренко може да се каже, че е първият автор, който по-обстойно го подложи на анализ и разкри основните механизми на функционирането му и принципите

¹ Макаренко, А. С. Избрани педагогически произведения. С., 1968, т. II, с. 87.

на управление, то В. А. Сухомлински подробно и в детайли изследва всички страни на неговия живот, следвайки идеите на забележителния си предшественик.

През последните 20—30 години станала значителна промяна във всички сфери на живот на обществото, като тези изменения се отразяват на учителския колектив. Това налага преосмисляне и осъвременяване на редица постановки. Същевременно литературата, посветена на учителския колектив, и в количествено, и в качествено отношение не удовлетворява. Самият факт, че само в два учебника по педагогика, от многото издадени през последните години², има глави, посветени на учителския колектив, е многозначителен. Липсват дълбочинни педагогически, психологически и социологически разработки на тази тема. Развиваната интензивно у нас и в чужбина психология на учителя много рядко засяга особеностите на учителските обединения.

Ясно е, че това състояние на нещата трябва да бъде преодоляно. Без достатъчно знания за субекта на педагогическия процес, който винаги е колективен, ние не можем качествено да обучаваме и възпитаваме.

Решаването на теоретическите и практическите проблеми на учителския колектив трябва да започне с уточняването на терминологията.

Изхождайки от принципа за аспектна чистота при изграждането на терминологията, предлагаме следната система от понятия:

1. *Учителски колектив*. Обхваща учители и съответните им ръководители, работещи в обособено учебно-възпитателно заведение. Основен орган е учителският съвет.

2. *Педагогически колектив*. Обединява учителския колектив с възпитателите, инструкторите, представителите на ОбК на ДКМС, ръководителите на производствената практика и др., които извършват учебно-възпитателна дейност. Основен орган е педагогическият съвет.

3. *Училищен колектив*. Включва всички, които работят в училището, а именно педагогически работници, административен и обслужващ персонал. Основен орган е общото събрание.

4. *Общоучилищен колектив*. Включва всички, които работят и учат в училището. Учениците от своя страна образуват *ученически колектив*, съставен от паралелкови (класни) ученически колективи. Основен орган на общоучилищния колектив е общоучилищното събрание.

Вижда се, че в основата на структурата е учителският колектив. От неговото състояние зависи твърде много състоянието на другите колективи в училището. Не случайно В. А. Сухомлински го нарича „скелет на училището“³, не случайно той пише, че училището живее толкова, колкото и учителският колектив, че той създава неговия облик, че то става голяма възпитателна сила, ако учителският колектив съхранява непреходните духовни училищни ценности.⁴

Значението на учителския колектив според В. А. Сухомлински е в това, че той е носител на традициите, че е място, където се предава чужд педагогически опит, че сам е важен възпитателен фактор и служи за обединител на силата на отделните учители.⁵

Учителският колектив заема особено място в системата на общест-

² Баранов, С. П. и др. Педагогика. М., 1981; Педагогика, под ред. Ю. К. Бабанского, М., 1983.

³ Сухомлинский, В. А. Избранные произведения в пяти томах. Киев, 1979, т. I, с. 635.

⁴ Там там, с. 636.

⁵ Там там.

вото. От една страна, той е посредник в отношението общество-личност. Личността на учителя в рамките на учителския колектив реализира основната част от обществените отношения, в които встъпва в хода на своята жизнена дейност. Тук учителят работи, реализира се като личност и влиза във взаимоотношения с други обществени групи. Учителският колектив е факторът, който подбужда учителя към ефективна реализация, който поддържа високо съзнание и чувство за отговорност при изпълнение на задачите, поставяни пред отделната личност и произтичащи от мястото ѝ в общественото разделение на труда.

От друга страна, учителският колектив е един от посредниците в отношенията ученици-общество. Основната част на обществените отношения на младото поколение се реализират на ниво общоучилищен колектив и семейство. Затова мястото и ролята на учителския колектив е определяща.

На връзките на учителския колектив с останалите елементи на училищната среда подробно се спират А. С. Макаренко и В. А. Сухомлински. Много от техните наблюдения, изводи и препоръки са валидни и сега.

Много редки са изследванията, посветени на взаимоотношенията между учителския колектив и обслужващия персонал и те засягат само деловите взаимоотношения. Рядкост са и изследванията на връзките в педагогическия колектив, особено в рамките на общоучилищния колектив, без детайлната разработка на които нито ще можем да осъзнаем значението му като център на общоучилищния живот, нито ще можем да управляваме ефективно дейността му.

Подобна тематика е извън обсега на настоящата статия и ние ще я засегнем в най-общ план при разглеждането на функциите на учителския колектив. Така стоят нещата и с връзките на учителския колектив с елементите на извънучилищната среда⁶, където също има натрупан известен изследователски опит, но като цяло проблемът още не е решен.

Учителският колектив е трудов социалистически колектив, структурна единица на образователната система и носител на нейните цели, принципи и норми. Той е организатор, ръководител и основен изпълнител на цялостната дейност по обучението и възпитанието на поверените му ученици, провеждама в училището и в намиращата се в непосредствен контакт с него социална среда.

Основните характеристики на трудовия социалистически колектив са присъщи на учителския колектив. Те са:

1. Общност от хора, исторически възникнала в системата на общественото разделение на труда, характеризираща се с относителна самостоятелност в обществената структура.⁷

2. Обща икономическа база — социалистическият начин на производство на материални и духовни блага, на основата на обществената собственост на средствата за производство, на която колективът е стопанин.⁸

⁶ Вж. Бочарова, В. Г. Взаимодействие школы и социальной среды. — Сов. педагогика, 1982, № 10; Новикова, Л. И. Педагогический коллектив и его воспитательные функции. В: Теоретические проблемы воспитательного коллектива. Тарту, 1975; Вульф, Б. З., В. Д. Семенов. Школа и социальная среда: взаимодействие. М., 1981; Семенов, В. Д. Взаимодействие школы и социальной среды. М., 1986.

⁷ Петков, К., Б. Колев. Социология на трудовия колектив. С., 1982, 12—13.

⁸ Живков, Т. Основни положения на концепцията за по-нататъшно изграждане на социализма в НР България. С., 1987.

3. Прик субект и носител на икономически и трудови отношения чрез колективен трудов договор.⁹

4. Производство на общ продукт, резултат от съвместна дейност — материални или духовни ценности.

5. Колективен и обществено детерминиран характер на груповата дейност.

6. Реализиране, възпроизводство, развиване в съответна степен и форма на всички главни обществени отношения.¹⁰

7. Равноправни, свободни от експлоатация, от национални и расови вражди отношения между хората.

8. Обща идейна и мирогледна насоченост на членовете.¹¹ Единство на интересите:

а) общонародни, колективни, индивидуални;

б) икономически, политически, идеологически, културни.

9. Обща отговорност за изпълнението на производствения процес и за неговия резултат.

10. Организационно единство, постигнато чрез самоуправление. Колективът е едновременно и субект, и обект на управление. Самоорганизираща се общност от хора.¹²

11. Организационна оформеност, на основата на изборността на органите, конкурентната система, сменяемостта, обществената гласност, доброволност на формиране и сдружаване.¹³

12. Координация и съгласуваност на действията.¹⁴

13. Целеустременост на действията.¹⁵

14. Общи ръководни принципи — партийност, научност, съчетаване на колегиялността и единоначалието, лична отговорност, демократически централизъм, самоуправление, сближаване, а в някои случаи и сливане на държавното и общественото начало в управлението.

15. Наличие на развита система от институционализирани, формални взаимоотношения.

16. Определен начин на колективен живот.

17. Съвместно съществуване във времето и пространството, което обуславя съществуването на форми на непосредствено общуване.¹⁶

18. Съвместно и едновременно изпълнение на трудови и възпитателни задачи, социализация и многостранно развитие на личността.¹⁷

19. Общи черти на психическия живот — чувство на достойнство и професионален дълг, грижа и стопанственост, самоконтрол, дисциплинираност, заинтересованост от постиженията и успехите на колектива, колективистични чувства, единство на целите.

20. Съвместна дейност и внепроизводствената сфера — свободно време, бит, обучение.

Както вече беше отбелязано, учителският колектив е посредник на два вида взаимоотношения: общество—учител и общество—ученик. За разлика от трудовите колективи, които са посредници на отношенията

⁹ Петков, К. Социология на труда. I том. С., 1985, с. 306; Актуални проблеми на политическата икономия на социализма (кръгла маса) — Ново време, 1984, № 9, № 10; Кодекс на труда, С., 1986, чл. 50—60.

¹⁰ Петков, К., Б. Колев. Цит. съч., с. 13.

¹¹ Арляченкова, Э. Н. Идеино-психологическая общност как черта социалистического коллектива. Автореф. канд. дис. Томск, 1972; Петков, К. Цит. съч., с. 325.

¹² Петков, К. Цит. съч., с. 325.

¹³ Живков, Т. Цит. съч.

¹⁴ Василев, Д., Професионална педагогика, С., 1983, с. 129.

¹⁵ Пак там, с. 132.

¹⁶ Майер, А. Цит. съч., с. 214.

¹⁷ Петков, К., Б. Колев. Цит. съч., с. 13.

природа—общество и работник—общество (колективите в материалното производство), тук и двата вида отношения са в духовен план. Това предполага значително по-развита система именно на духовни отношения, която е типична за учителския колектив и която води до многостранност и сложност на комуникативните модели. Общуването като дейност доминира в учителския колектив. То е насочено както към учениците, така и навътре в колектива — към колегите. От тук и огромното значение на междуличностните отношения, тъй като тук те са не само съществуващ основната дейност елемент, но и съдържание на трудовата дейност.

За разлика от много други колективи в различни области на общественото разделение на труда учителският колектив априорно е поставен при сложни трудови условия. Самият характер на социалната поръчка и сферата на приложение на труда определят качествени различия с трудовите процеси в другите области. Тук за разлика от материалното производство се работи с висшата обществена ценност — човека. „Продукцията“ на учителския колектив се оценява от цялото общество. При това той се идентифицира с всички фактори, влияещи върху детското развитие, а резултатите от редица социалгопедагогически изследвания показваха, че училището е в неблагоприятно положение като фактор на обучението и възпитанието.¹⁸

В работата на учителския колектив за разлика от всички други трудови колективи липсва допускане за определен процент брак. Обществото поставя винаги едни и същи изисквания пред учителския колектив — всички ученици да достигнат до най-високото възможно индивидуално равнище на обученост и възпитаност. Това е източник на постоянно максимално напрежение в трудовата ситуация, тъй като такъв „брак“ реално съществува, а вината за него не винаги е в учителския колектив. Същевременно той носи главната морална отговорност за него.

За разлика от другите трудови колективи тук се работи с хора, които са не само обект на труд, но и сами са субекти на собственото си развитие, което прави резултата от трудовия процес вероятностен, а обществото, напротив, установява твърди и недвусмислени максимални изисквания пред учителския колектив.

На следващо място, структурата на педагогическата дейност непрекъснато се усложнява. Сега в непосредствените трудови задължения на учителския колектив влизат и тези, да бъде координатор на силите на всички органи и организации, работещи с децата, да бъде ядро не само на общоучилищния колектив, но и на общовъзпитателния колектив, включващ и родителите, и обществеността. Това означава, че учителският колектив реализира своите трудови функции на значително по-широка обществена основа отколкото редица други трудови колективи, което значително увеличава разхода на усилия и средства за реализацията им.¹⁹

Характерно за трудовата ситуация в учителския колектив е непрекъснатото редуване на труд и самообразование, дори може да се каже тяхното сливане, дължащо се на творческия характер на учителската професия. За разлика от някои други професии педагогическото майсторство е немислимо без ежедневен самообразование. Значителна част от духовния живот в колектива на учителите е посветен именно на тази дейност.

¹⁸ Андреев, М. Проблеми на педагогическата социология. С., 1976.

¹⁹ Новикова, Л. И. Школа и среда. М., 1985.

Особеност на учителския колектив е високото образователно равнище.²⁰ Само колективите на научните институти, ВУЗ и някои културни институти имат по-висок общ образователен ценз. Това, съчетано с факта, че съществуват множество специалности и типове учители в рамките на всеки колектив, води до значителна широта на интересите и склонностите, а оттам и до богатство на колективния живот.²¹

Особеност на учителския колектив е и специфичната организация на труда, за която в последно време все по-често се пише.²² От една страна, учителят работи в колектив и това е положително от гледна точка на общата групова задача, на специфичните условия на детското развитие, а от друга, разполага със значителна автономност при вземане на решения. От една страна, учителят възпитава с цялостната си личност, с примера си, с присъствието си и дори понякога с отсъствието си. От друга страна, отделните учители се редуват при въздействието си във времето и пространството. Понятията съгласуваност и координация на труда придобиват особен смисъл в учителския колектив, най-синтетично изразен от А. С. Макаренко: "... общо мнение, убеждение, взаимопомощ, хармония на лични и обществени цели,"²³ или казано по друг начин, координация в основното, главното и разпределение на труда по отношение на конкретната му процесуална страна.²⁴

Характерно за учителските колективи е наличието в тях на постоянно действащи фактори, затрудняващи нормалния трудов процес. Освен тези, които се дължат на своеобразието на труда, съществуват и такива, които са резултат от специфичната ситуация в него и са от обективно естество, например отсъствието на необходимите кадри, което се случва често, особено в селата, несъответствието на квалификацията на учителите на непрекъснато развиващите се изисквания, нарушенията на трудовата дисциплина, несъвършенството на базата, особеностите на учениците, степента на компетентност на ръководителите и др.

Бярно е, че подобни фактори действуват върху всички трудови колективи, но тук тяхното действие особено остро се проявява поради изтъкнатия вече максималистичен подход на обществото към резултатите от дейността на учителския колектив.

Върху трудовата дисциплина в учителския колектив влияят редица неблагоприятни фактори — разпокъсаното работно време, водещо до трудности при съчетаването на ролите, например на учителка и майка; наличието на съвместни дейности в неудобно за всички учители време; честите отсъствия по болест и майчинство, които затрудняват другите учители; малките възможности за пряк контрол от страна на ръководителите поради отдалечените едно от друго работни места; особеният творчески характер на учителския труд, който трудно може да се вмести в пространствено-временна регламентация; малката обвързаност на труда с възнаграждението за него, водеща до ниска заинтересованост от резултатите му, особено в колективен план.

²⁰ Сунцов, Н. С. Управление общеобразовательной школой. М., 1982; Савова, Ж. Социалнопедагогически проблеми на образованието. С., 1985.

²¹ Сухомлинский, В. А. Цит. съч., т. IV, с. 53.

²² Александрова, В., И. Калайков. По някои въпроси на организацията на педагогическия труд. — Нар. просвета, 1979, № 5; Хартгарски, М. Социалистическата организация на педагогическия труд — основа на изпълнението на професионалния и граждански дълг на учителя. — Нар. просвета, 1978, № 7.

²³ Макаренко, А. С. Цит. съч., с. 88, т. II.

²⁴ Вж. Формирование личности: проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника. Под ред. Г. Н. Филипова, М., 1983, с. 106.

Учителският колектив изпълнява сложни функции, които не могат да бъдат изпълнявани от други социални институции, тъй като са резултат от общественото разделение на труда. Тези функции са:

1. Като самоуправляваща се единица да създава оптимална организация на учебно-възпитателния процес в училището, включваща неговото планиране и контрол, точното разпределение на индивидуалните функции, обезпечаването на необходимата материална база при съблюдаването на гигиенните норми на труд, създаването и поддържането на благоприятен социалнопсихологически климат в общоучилищния колектив.

2. Като елемент на образователната система да носи колективна отговорност за равнището на възпитаност и обученост на учениците.

3. Като елемент на държавната организация да бъде колективен представител на държавната власт в училището.

4. Да развива и обогатява социалистическата собственост, на която е стопанни.

5. Да осъществява в рамките на училището и достъпната му социална среда интеграция между образованието и другите сфери на духовната култура.

6. Да обединява действието на всички фактори, обществени организации и лица, оказващи влияние върху обучението и възпитанието на учениците в социалнопедагогически комплекс.

7. Да извършва селекция и професионална ориентация на учащите се съобразно действащите нормативни документи.

8. Да бъде образец социалистически колектив и като такъв да моделира действието на социалистическите обществени отношения в рамките на общоучилищния колектив. Да създава класово и национално еднородна субкултура в училище.

9. Да бъде център на пропаганда и разпространение на педагогически знания в съответния район.

10. Да се заемат връзките, единството, сплотеността на учителския колектив.

11. Непрекъснато да се саморазвива, да бъде благоприятна среда за индивидуалното развитие и творческата реализация на всеки учител.

Специфичните функции на учителския колектив определят и особената характеристика на трудовата ситуация в него:

Цел на труда на учителския колектив е подготовката на подрастващото поколение като всестранно развити личности, годни за висококофективна реализация в живота и изграждането на педагогически правилно насочена микросреда за учениците.

Предмет на труда на учителския колектив е личността на детето в частност и детските колективи като непрекъснато развиващи се общности от хора. Предмет на труда в известен смисъл е и цялата микросреда, в която той се намира.

Съдържание на труда на учителския колектив е формирането у децата на социално обусловени качества на личността, развитието на творческите им възможности, а по отношение на себе си и на микросредата — формирането на педагогически ценни качества и способности.

Средствата на труда на учителския колектив са специалните знания и умения, педагогическите технологии, както и целият общовъзпитателен колектив и дейностите, в които се реализира животът му.

Резултатите от дейността на учителския колектив се материализират в личностния облик на децата и като такива подлежат на обществена проверка и оценка.